

Наталія КОНДЕЛЬ-ПЕРМІНОВА

**ІСТОРИЧНЕ МІСЦЕ:
ПОТЕНЦІАЛ ТА РЕСУРСИ РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІЇ
(До 300-річчя Полтавської битви)**

Полтавська битва — непересічне явище в історії, що спричинило певні неоднозначні історичні наслідки, оскільки кожна зі сторін-учасниць мала різновекторні політичні цілі. Для Росії — це блискуча перемога Петра I, яка визначила долю Північної війни, обумовила піднесення Росії й становлення її як імперії. Для Швеції трагічна поразка під Полтавою призвела до падіння її впливу на Балтиці і втрати статусу великої військової держави. Для України — це національна катастрофа, що потягла за собою посилення наступу російського царату на незначну автономію, й у подальшому — повне поглинання України-Гетьманщини Російською державою. Це була братовбивча битва, оскільки українці билися один проти одного у складі різних армій (російської та шведської).

Впродовж наступних трьохсот років місце історичної події — Поле Полтавської битви (в адміністративно-територіальних межах міста Полтава) — трактували як знакове місце слави російської зброї. Це ідеологічне ставлення фіксували різноманітними засобами, у тому числі — пам'ятками монументального мистецтва роботи видатних російських зодчих, художників та скульпторів, розташованих по місту. Попередні ювілейні дати (100 та 200 років) Російська імперія відзначала урочисто, на місце історичної події приїздили царські особи. За роки радянської влади принципових ідеологічних змін не сталося, оскільки наявне трактування події не суперечило засадам радянської імперії

2009 р. — рік 300-річчя Полтавської битви і важливу ювілейну дату не можна оминати. Стосовно кожної битви існує оцінка переможців (про закономірність перемоги) та оцінка переможених (про випадковість поразки). Цивілізоване ставлення до війни передбачає віддання належної шани всім загиблим, вивчення історичного досвіду та осмислення уроків й досвіду битви. Ідеологічне ставлення до Поля Полтавської битви лише як до місця слави російської зброї має бути переглянута з позицій XXI ст. Це є особлива культурно-технічна робота, здійснення якої вимагає певного організаційного та змістов-

ного забезпечення. Полтава має певний досвід такої роботи, тому при підготовці до відзначення 300-річчя Полтавської битви слід залучити власні напрацювання.

Після проголошення незалежності України (1991) відразу постали питання: яким шляхом має йти розбудова держави? Якими мають бути пріоритети державного розвитку? Полтава однією з перших визнала, що першочерговим завданням є відродження національної культури. Міська влада звернулася до Верховної Ради України з ініціативою про перетворення Полтави на Центр духовного та культурного відродження. З метою обґрунтування пропозиції розробили документи, де зазначалися потреби міста у додаткових капіталовкладеннях, необхідній техніці тощо. Проте виникло питання: у чому полягає відповідність перелічених потреб самій ідеї відродження Полтави? Адже, коли йдеться про культуру, треба мати певні орієнтири та форми відродження. Якщо їх немає, то всі спроби щось зробити будуть безрезультатними, або навіть призведуть до небажаних наслідків.

Перш за все, необхідні знання про те, що є культура, що є відродження культури, тобто, що має бути об'єктом докладання зусиль та перетворень. Ця проблема була притаманна не лише Полтаві, вона віддзеркалювала сутність соціокультурної ситуації 1991 р. в цілому в Україні. Саме за таких обставин розпочалася спільна робота фахівців Київського НДІ теорії та історії архітектури і містобудування (КиївНДІТІАМ) з представниками міської влади, архітекторами, краєзнавцями, істориками Полтави. Інститут на той час володів розробленим корпусом знань, тобто мав змогу надати місту науково-методологічну допомогу у справі реалізації культурних ініціатив.

В основу ідеї перетворення Полтави на Центр духовного та культурного відродження було покладене поняття історико-культурної спадщини як головного ресурсу розвитку. Це поняття набагато ширше, ніж уявлення про окрему пам'ятку. Історична пам'ятка — лише певний знак конкретного живого змісту, який активізувався на відповідних етапах історичного розвитку країни. Виявляти та охороняти такі знаки згідно з Законом — важливе, проте часткове, завдання. Необхідно відроджувати саме те, що фіксують ці знаки. Позитивні аспекти минулого мають відтворюватися у сучасному житті, саме у дієвій формі вони сприятимуть подальшому розвитку держави і суспільства.

Таким чином, ідея перетворення Полтави на Центр духовного та культурного відродження отримала засадні уявлення про необхідність діяльності зі збереження історико-культурної спадщини. При її здійсненні на перший план виходять форми взаємодії між усіма спеціалістами та мешканцями міста, виконавська майстерність фахівців, рівень освіти та підготовки кадрів, а також корпус необхідних знань.

Створення Центру відродження культури та духовності — справа десятиліть, оскільки йдеться про формування практично в усіх сферах життя структур, принципово відмінних від радянських. Для здійснення такої масштабної роботи місто потребує власної Програми, не схожої на традиційні плани заходів, капіталовкладень тощо. У даному випадку Програма відіграватиме роль інструменту взаємодії, спілкування та обговорення конкретних практичних дій щодо майбутнього культури на цій території.

Програма не може бути справою однієї людини чи кількох осіб. Вона повинна формуватися спільними зусиллями, тому що її реалізація є справою багатьох дійових осіб. З метою започаткувати процес таких взаємодій, спілкувань та дискусій упродовж 1992 р. у Полтаві були здійснені відповідним чином організовані роботи, в результаті яких розроблено Концепцію духовного та культурного відродження Полтави.

За участю групи фахівців [1] і представників різних прошарків полтавців у місті були проведені:

- сесія ситуаційного аналізу (14–15 лютого 1992);
- семінар «Духовне та культурне відродження Полтави» (27–29 травня 1992).

У результаті виділено основні активні групи, діяльність яких безпосередньо пов'язана з процесами відродження міста: міське управління, архітектурно-містобудівна служба, історики та краєзнавці, викладачі (Полтавські інженерно-будівельний та педагогічний інститути), підприємці [2]. Для кожної з груп (крім останньої) були обговорені подальші кроки, необхідні для започаткування реальних робочих процесів по відродженню міста.

При цьому зазначалося, що духовне та культурне відродження — це роботи особливого типу, де головну роль відіграє не ієрархічне керівництво, а наявність простору загальних уявлень про те, що таке відродження, перехідний період, теорія місця, культура місця, теорія краєзнавства тощо.

Учасники сесії ситуаційного аналізу надавали відповіді на чотири запитання:

Який стан справ у місті з точки зору того виду діяльності, який ви представляєте?

На які зразки, ідеали, перспективи розвитку, на ваш погляд, варто орієнтуватися?

Якими, на ваш погляд, мають бути першочергові роботи (дослідження, політичні рішення тощо)?

На що ви (тобто система, яку ви представляєте) претендуєте і відповідальність за що на себе приймаєте у роботах по відродженню міста?

Звичайно, поставлені питання складні. Обговорення здійснювали у вільній манері впродовж двох днів. Участь у роботі взяли: М. Г. Лазоренко (*перший*

заст. голови міськвиконкому), О. А. Ротманський (головний архітектор Полтави), В. М. Батурич (головний художник міста), Є. В. Ширай (заст. нач. обл. управління архітектури), Б. М. Петтер (директор Укрміськбудпроект), Ю. О. Петрук (заст. головного архітектора), М. Г. Кульчинський (голова постійної комісії міськради), В. М. Вадімов (зав. кафедрою, Полт. ІБІ), В. М. Лях (зав. кафедрою, Полт. ІБІ), Г. А. Негай (викладач, Полт. ІБІ), Л. С. Вайнгорт (Краєзнавчий музей), В. Є. Лобурець (професор, Полт. педінститут), Ж. Є. Сабадир (архітектор, Укрміськбудпроект) Д. П. Кальний (Укр. фонд культури, музей авіації та космонавтики), К. В. Гладиш (Товариство охорони пам'яток), Ю. О. Самійленко (Спілка художників України, голова Братства св. Апостола Андрія Первозванного), Б. Н. Левін (член Полт. організації письменників), Р. Шевченко (викладач, Полт. педінститут), В. І. Дубок, В. В. Біляченко, М. М. Воропай, А. Т. Кутирьова (усі — «Зелений світ»), Ю. Г. Ларіонов (керівник секції біоенергетики при НТТ України), І. І. Бутько (директор «Практичної реставрації»).

Таким чином, 1992 р. місто отримало власну «Концепцію духовного та культурного відродження Полтави», побудовану у логічній послідовності.

По-перше, питання про відродження завжди виникає у критичні моменти історії. Сучасна кризова ситуація обумовлена руйнуванням радянських ідеологічних та соціально-економічних механізмів, зміною форм міського управління, господарчих відносин та формування громадянського суспільства.

По-друге, обговорення проблеми духовного та культурного відродження дозволили вийти на усвідомлення того, що Полтава — місто високої історико-культурної якості зі значним потенціалом. І головною умовою реального започаткування процесів відродження є зміна підходів до міста, розуміння його, перш за все, як самостійної та самокерованої спільноти — громадян міста. Полтава має будувати та відроджувати себе власними зусиллями відповідно до потреб та можливостей громадян. Майбутнє формується лише у громадянському суспільстві, звідкіля надходять завдання до адміністративно-виконавчих та професійних органів.

У «Концепції» також зазначалося, що важливою обставиною, яка визнається найближчим часом, стане потреба у здійсненні реконструктивних, реставраційних та ремонтних робіт. Тому зусилля управлінців, господарників, проектувальників будуть сфокусовані на цьому напрямку.

Практичне вирішення проблеми відродження Полтави можливе лише за умови одночасного розгортання таких напрямків робіт:

- пошук та визначення відповідних до специфіки Полтави форм та методів самоуправління та керівництва;
- розвиток громадянських структур;

- сприяння становленню та розвитку підприємництва, тобто активного та ініціативного проширення міського населення;
- заміна ціннісних орієнтирів у професійній діяльності (формування ставлення до досвіду минулого як сучасної цінності);
- створення відповідної матеріально-технічної бази.

По-третє, перехід до духовного та культурного відродження міста можливий за наявності базових теоретичних уявлень. Тенденція відродження, на відміну від виживання, виникає у переломні моменти. Відродження завжди орієнтоване на перспективи та напрями розвитку конкретного утворення, що являє собою єдність соціальної спільноти та її території. Головним потенціалом розвитку завжди є люди, їхні знання, колективні форми життя та взаємодії. Ресурсом розвитку у даному випадку є природні характеристики території, її інфраструктура (транспорт, енергетика, інформаційні мережі) тощо.

«Концепція» спрямована на розробку організаційних форм, засобів підвищення потенціалу розвитку соціо-територіального утворення (міста) і переведення до активного стану ресурсу його розвитку. Проблемою першочергового значення визначено проблему освіти, просвіти та підготовки людей до робіт по відродженню міста. Полтава, яка володіє значним інтелектуальним потенціалом, зосередженим у вищих та середніх навчальних закладах, музеях, громадських організаціях, має всі можливості для вирішення проблеми відродження.

Базовим є термін «місце», що визначається симбіозом форм життя людей та форм його просторової організації. Ці форми укорінені на конкретній території, мають давні традиції існування, стабільність яких забезпечує спадкоємність. Зовнішні прояви згаданих форм можуть змінюватися, проте принципи їхньої побудови та існування повинні залишатися незмінними. Неприпустимим є насильницьке впровадження нових форм, не притаманних даному місцю. Виконання такої умови дає можливість ефективного використання потенціалу місця та ресурсів території з метою подальшого розвитку. Оскільки ці умови за радянських часів були порушені, завдання духовного та культурного відродження є завданням відтворення та внутрішнього розвитку традиційних, притаманних конкретному місцю форм життя, спілкування і діяльності людей, а також відповідних форм просторової організації.

Розглядаючи Полтаву як конкретне місце, необхідно отримати відповіді на питання:

Які масштаби і де межі цього місця, що містить у собі відносно однорідні історико-культурні характеристики?

Які саме традиційні форми організації життя і форми її просторового забезпечення притаманні Полтаві (в минулому і сьогодні) і які механізми передавання (трансляції) цих форм із покоління у покоління?

Відповіді на них дозволять конкретизувати уявлення про Полтаву, спираючись на яке можливою стане розробка реєстру минулих, існуючих та потенційно можливих форм життя, спілкування та діяльності людей та форм їхньої просторової організації. Відновлення та актуалізація вказаних форм і стане головним змістом робіт духовного та культурного відродження Полтави, здійснюваних власними силами полтавців.

Історико-культурний потенціал Полтави у «Концепції» розглядається як важливий фактор стабілізації перехідної ситуації. Визначено три сфери діяльності (місцеве управління, ділова активність та громадянське суспільство), що визначатимуть специфіку ситуації у найближчі роки. Важливим завданням є забезпечення взаємодії процесів, породжених цими сферами діяльності на місцевому рівні. Відтак, Полтаві необхідно мати три організаційні форми:

– ядро місцевого управління. Можливо: міський клуб Полтави, громадська організація, де буде достатньо представників депутатського корпусу. Клуб потрібен для того, щоб у вільній формі обговорювати принципи управління містом, розробляти проекти Міського уставу чи Міського кодексу;

– ядро сфери громадянського суспільства. Можливо: Центр духовного та культурного відродження Полтави, орган, який координує зусилля різних громадських організацій. Центр повинен створити умови для вільної комунікації представників місцевих груп, клубів, товариств для обговорення різних точок зору щодо шляхів і засобів відродження міста, напрямків робіт із розробки проектів та програм відродження;

– ядро сфери ділової активності. Можливо: Фонд відродження Полтави, громадська організація, яка б займалася пошуком спонсорів та меценатів, інвестувала б з власних коштів окремі проекти.

Таким чином, організована структура забезпечила б розгортання робіт у двох напрямках: історико-культурний аналіз та виявлення потенціалу міста та ресурсу території; забезпечення умов для стабілізації ситуації на локальному рівні.

У «Концепції» зафіксовано три класи завдань, актуальних у роботах з культурного та духовного відродження Полтави:

– організаційні завдання, що мають вирішувати на місцевому рівні власними силами (створення Клубу, Центру та Фонду, підготовка спеціалістів у власних навчальних закладах);

– завдання проектного забезпечення організаційних заходів;

– завдання теоретичного та методологічного забезпечення процесів формування трьох перелічених сфер. Необхідно сформувати теоретичні уявлення про історико-культурну спадщину, розробити теорію місця, теорію краєзнавства, понять про сферу місцевого управління, ділової активності і громадянського суспільства тощо.

Серед базових конструктивів у «Концепції» опрацьовані засади розгортання робіт по формуванню краєзнавчої мережі. Якщо сфера туризму — складова економічної системи, що забезпечує надходження до міста фінансів, то функціонування краєзнавчої мережі створює умови для виховання нових поколінь полтавців, які особисто засвоюють історичний досвід міста та відтворюють його у власних поглядах, поведінці, діях.

Нові покоління зможуть самостійно, обґрунтовано та цілеспрямовано вирішувати проблеми власного міста та регіону. Для цього вони повинні розуміти особливості сучасного світу та усвідомлювати власне місце у ньому, цілі та цінності індивідуального та суспільного існування тощо. При формуванні нового покоління полтавців слід досягти рівноваги між двома полюсами — орієнтацією на максимальний світоглядний горизонт та укоріненістю людини на конкретному місці.

Таким чином, у «Концепції» сформульовано засади розгортання та реалізації такої діяльності, яка б призвела до формування відповідної виховної, просвітницької та освітньої системи. Основним контекстом для розгортання краєзнавчої мережі є сукупність робіт по виявленню історико-культурного потенціалу Полтави.

Відродження Полтави після Другої світової війни тривало 25 років (1944–1969). Скільки часу знадобиться для нинішнього відродження міста — визначить історія. Зараз, на початку XXI ст., можна говорити про певні результати. Найголовніший — місто має унікальні поки що для України детальні «Правила забудови історичного центру Полтави» (колектив авторів під кер. В. Вадімова). «Правилами» охоплено територію площею 992 га, 180 кварталів, понад дев'яни тисяч будинків та споруд.

«Правила» розроблені на засадах містобудівної документації: «Комплексної реконструкції історичного центра м. Полтава», генерального плану (Діпромiсто, 1993), історико-опорного плану (КиївНДІТІАМ, 1992), спеціальних наукових досліджень Полтавського відділення інституту урбаністики у м. Києві; рішення міськвиконкому від 22.07.1992 № 344 про встановлення у зоні історичного центру заповідної території, «Правил забудови та використання території м. Полтава» (зонінг-план, 1999).

«Правила» затверджені рішенням сесії Полтавської міської ради 14 червня 2003 року. Прийнято програму освоєння субвенцій, спрямовану на благоустрій історичного центру. 2004 р. виконано роботи по реконструкції восьми парків, здійснено капітальний ремонт 26 будинків — пам'яток архітектури та цінної фонові забудови.

Перелік резервних територій історичного центру міста (приблизно 170 ділянок) є основою проведення конкурсів на визначення інвесторів. Тільки 2003 р. із загального переліку надано для проектування 17 ділянок у межах іс-

торичного центру. Таким чином, Полтава має власний інструмент для прийняття управлінських рішень, ведення проектного моніторингу та покращення інвестиційного клімату у місті.

Полтава, створивши власними силами «Правила», впритул підійшла до проблеми розробки менеджмент-планів. До складу цих документів, окрім архітектурно-містобудівної частини, входять економічні, юридичні, організаційні аспекти.

* * *

Повертаючись до теми 300-річчя Полтавської битви, слід відзначити, що колективом проектно-дослідницької майстерні «Храм» Полтавського національного університету ім. Юрія Кондратюка під керівництвом В. О. Трегубова впродовж 2000–2006 рр. розроблено проект перетворення музею-заповідника «Поле Полтавської битви» на міжнаціональний заповідник «Полтавська битва» [3]. Проект спрямований на повернення заповідника до повноцінного життя як наукового й пізнавального та економічно рентабельного туристичного підприємства. Проектом передбачені не лише реконструкція та реставрація існуючих об'єктів заповідника, але й повне відновлення втрачених пам'яток. Значну увагу приділено меморіалізації Полтавської фортеці з відтворенням втрачених фрагментів фортечних укріплень, місць облоги фортеці шведськими військами. Запропоновано сучасну будівлю музею з благоустроєм центральної площі, а також створення двох нових музеїв — українського козацтва та історії Швеції. Даний проект розглядається у контексті розвитку «північного вектора Полтави як багатофункціонального історико-пізнавального, виставково-експозиційного, ярмаркового, туристичного та спортивно-розважального комплексу, який, за умови цілорічного функціонування, забезпечить значний і постійний притік відвідувачів заповідника» [3, с. 139].

Колектив архітекторів здійснив важливу розробку, навколо якої можливе розгортання подальших робіт. Для реалізації архітектурного проекту необхідно залучити значну кількість фахівців різних галузей, підприємців, органи міського управління і розглянути широке коло питань, що значно перевершують фахові архітектурні напрацювання. Це означає, що місто стоїть перед необхідністю значного розширення меж при вирішенні даного завдання: від «Концепції створення міжнаціонального заповідника «Полтавська битва» до розробки інноваційного проекту «Концепція розвитку історичного місця» з інвестиційними пропозиціями щодо облаштування території й залученням її до міжнародних туристичних маршрутів.

Головною метою інноваційного проекту є розгортання робіт по переосмисленню історичної події, що сталася під Полтавою 1709 р., та розробка принципових засад подальшого розвитку історичного місця.

Об'єктом інноваційного проектування є «історичне місце». Історичне місце — це:

- територія, на якій сталася конкретна подія;
- безпосередньо подія з усіма причинами та наслідками;
- точки зору (відношення) до даної події на конкретній території;
- потенціал та ресурси.

Можливі результати інноваційного проекту:

– нові підходи до осмислення історичної події Полтавської битви 1709 року;

– види діяльностей, розгортання яких можливе та доцільне на території історичного місця;

– конкретні бізнес-проекти, за рахунок яких можливе введення історичного місця до системи міжнародних туристичних маршрутів тощо. У тому числі — розвиток заповідника «Поле Полтавської битви», що має бути забезпечений сучасною інфраструктурою;

– одним із результатів даної роботи може стати розгортання діяльності Центру українсько-російсько-шведських культурних зв'язків на базі заповідника «Поле Полтавської битви».

Інноваційний проект «Концепція розвитку історичного місця» повинен мати, як мінімум, три етапи. Перший — підготовчий, на якому визначається перелік учасників та головні завдання. Метою другого етапу є виявлення існуючих підходів, точок зору та можливих перспектив розвитку історичного місця — Поля Полтавської битви. Цю роботу доречно виконати у Полтаві у формі семінару із залученням провідних спеціалістів з інших міст України, Росії та Швеції. При цьому обов'язково має бути забезпечена участь представників усіх позицій: міської влади, адміністрації Заповідника «Поле Полтавської битви», істориків, краєзнавців, архітекторів та інших.

На другому етапі мають розглядатися питання:

Які існують підходи та точки зору на історичну подію, що сталася під Полтавою у 1709 році?

Як цю подію оцінювали у попередні ювілеї — у 1809, 1909 рр.?

Як історична подія 1709 р. вплинула на розвиток Полтави, України в цілому?

Що важливо зберегти та транслювати у майбутньому?

На другому етапі у результаті роботи колективу повинен бути сформований згусток змістів можливих перспектив історичного місця. Ці змісти та перспективні види діяльностей на історичному місці у подальшому розглядаються та обговорюються засобами масової інформації, доводяться до відома всіх потенційно зацікавлених учасників третього етапу.

На третьому етапі слід здійснити перевірку на відповідність історичному місцю уявлень та ініціатив, розроблених на попередньому етапі. Головний критерій перевірки — можливість та доцільність реалізації. Відповідно до змістовних результатів другого етапу, учасники третього розподіляються на робочі групи. Кожна група готує проектні пропозиції з конкретного напрямку, які, згідно з регламентом, розглядають на спільних засіданнях. Серед можливих ініціатив — проект творення Центру українсько–російсько–шведських культурних зв'язків.

Проектні пропозиції, отримані в результаті колективної та прозорої публічної роботи, є підґрунтям для розробки конкретних бізнес-проектів із відповідним інвестиційним забезпеченням.

Роль організатора міжнаціонального примирення повинна взяти на себе українська сторона. Замовником та організатором виконання даного інноваційного проекту може бути міська влада як найбільш зацікавлена сторона, що опікується проблемами розвитку міста.

1. Колектив КиївНДІТІАМ: О. П. Зінченко, С. А. Сьомін, Н. М. Кондель-Пермінова, Б. А. Єрофалов, С. Г. Полукєєв.
2. На жаль, підприємницькі структури ніким не були представлені, можливо, через їх нечисленність на той час.
3. *Трегубов В.* Проект заповідника «Поле Полтавської битви» // А+С. — 2006. — № 1. — С. 137–139.